

לימודים כלליים

עזריאל לאופר ורפי גמליאל

הקדמה

מאז נברא העולם התורה הינה עיקר העיקרים בחיי כל יהודי והבסיס לקיומו של העולם, כמו שכתוב בזוה"ק (תרומה קס"א ע"ב): "קודשא בריך הוא אסתכל באוריתא, וברא עלמא". התורה היא המתווה לנו את אורח חיינו וכידוע מצוות תלמוד תורה היא אחת המצוות החשובות ביותר אשר כל יהודי מחויב לעסוק בה.

במציאות שכזו נשאלת השאלה, האם יכול יהודי לעסוק רק בתורה ואת יישוב העולם להשאיר לשאר האומות? או שמא, על היהודי מוטלת החובה לדאוג לתקן את העולם גם מבחינה גשמית, ולא רק מבחינה רוחנית? שאם כך הוא הדבר, הרי שיש לעסוק בדברים נוספים מלבד התורה. אולם, האם העיסוק ב"דברים הנוספים" אינו בעייתי כשלעצמו? האם הלימוד בחכמות שהן מחוץ לתורה מותר ע"פ ההלכה? זאת מבלי להתייחס לשאלות אחרות הסובבות סביב הלימוד, כגון: ביטול תורה, גיל ומקום הלימוד ובתור עיסוק קבוע או רק לשעות הפנאי, אלא רק בשאלה האם ה"לימודים הכלליים" בפני עצמם הם דברים שראוי ללומדם?

מקובל לזהות את הלימודים הכלליים כחכמה יוונית או ספרים חיצוניים. במאמר זה ננסה לבדוק תפיסה זאת, ובנוסף, ננסה לבחון את נושא הלימודים הכלליים מהבטוי השונים ע"פ מקורות חז"ל, מתקופת המשנה ועד לימינו אנו¹.

איסור לימוד חכמה יוונית

מקור ראשון לעניין אנו מוצאים במסכת בבא קמא (פ"ב ע"ב):

"ת"ר: כשצרו בית חשמונאי זה על זה היה הורקנוס מבפנים ואריסטובלוס מבחוץ וכל יום היו משלשים להם בקופה דינרין והיו מעלין להם תמידים. היה שם זקן אחד שהיה מכיר בחכמה יוונית, אמר להם: כל זמן שעוסקים בעבודה אין נמסרים בידכם. למחר שילשלו דינרין בקופה והעלו להם חזיר. כיון שהגיע לחצי החומה נעץ ציפורניו בחומה ונדעזעה ארץ ישראל ארבע מאות פרסה על ארבע מאות פרסה. באותה שעה אמרו: ארור האיש שיגדל חזירים וארור האדם שילמד את בנו חכמת יוונית".

1. מאמר זה בא לבירור ההלכה והצגת הדברים ואין הוא בא לפסיקת הלכה.

ועוד ראינו משנה במסכת סוטה (פ"ט מ"ד):

"בפולמוס של אספסינוס גזרו... ושלא ילמד אדם את בנו יונית".

רואים, אם כן, שחז"ל התנגדו באופן נחרץ ללימוד חכמות יוניות ואף נידו ב"ארור" את מי שילמד וילמד חכמה יונית.

ומבאר המאירי² בבבא קמא (שם): "חכמה שלהם אסור ללמדה מפני שמושכת לבו של אדם והורסת הרבה מפינות הדת".

לדעת המאירי, החכמות היווניות עלולות להביא לידי התרחקות מן התורה, מפני שהן טומנות בחובן מסרים הפוגעים בעיקרי האמונה של היהדות. כנראה שכוונת המאירי לחכמה היוונית הנזכרת בגמרא שהיא הפילוסופיה היוונית אשר רבים מחכמינו שדברו בגנותה כמו שיבואר בהרחבה בהמשך המאמר.

גישה שונה בפירוש המושג חכמה יונית מובאת בשיטה מקובצת בשם הרמ"ה, שם מפורש שהכוונה היא לחוזים בכוכבים (אסטרוטלוגים).

לעומת זאת, רש"י בפירושו על הגמרא במסכת מנחות (ס"ד ע"ב) מפרש: חכמה יונית - רמיזות. וכך מסביר גם הרמב"ם בפירושו למשנה (סוטה פ"ט מ"ו):

"חכמה יונית, וזה שהם קורין חכמה יונית הרמזים שהם בלשונות... והיו אצל היוונים לשונות מזה העניין מיוסדין באומתם שהיו נושאים ונותנים בהם כל מה שהיו רוצים כמו הרמזים והחידות... וזה העניין אין ספק שנאבד ולא נשאר ממנו בעולם לא מעט ולא הרבה".

משמע מדברים אלו שהחכמה היוונית המוזכרת בגמרא לא קיימת היום, ולכן ברור לנו שה"לימודים הכלליים" (כנראה) אינם החכמה יונית שאסרו ללומדה, כמו שכותב הרשב"ץ בפירושו לאבות (מגן אבות פ"ב מ"ט):

"וכן מה שאסרו ללמוד חכמה יונית... לא אמרו זה על חכמה שהיא על דרך חקירה שכלית, אלא על החכמה שהיתה נוהגת באותו זמן לדבר בלשון רמיזה... ואף חכמה זו מותרת היתה, אלא מפני אותו מעשה... ועל אותו מעשה אמרו, ארור המלמד את בנו חכמה יונית".

2. המאירי בסוטה מפרש: "וכן גזרו שלא ילמד חכמת יונית והיא היתה חכמה אחת שהיו מדברים בסתומות ומבינים זה את זה ברמיזות". (כמו שמפרשים רש"י והרמב"ם להלן), וצ"ע.

מכל האמור לעיל אנו רואים שאסור ללמוד וללמד חכמה יוונית, אך כיום חכמה זו אינה קיימת, ולכן פשוט שה"לימודים הכלליים" אינם מוגדרים כחכמה היוונית, בניגוד לתפיסה המקובלת.

האיסור לקרוא בספרים חיצוניים

מקור אחר ממנו ייתכן ונובע איסור ללמוד לימודים כלליים הוא מדברי המשנה בסנהדרין (פ"א מ"א):

"...ואלו שאין להם חלק לעולם הבא... ר' עקיבא אומר: אף הקורא בספרים החיצוניים".

כמו שצינו לעיל, מקובל לשייך את הלימודים הכלליים גם לקריאה בספרים חיצוניים, אולם עלינו לבדוק קודם כל מהם באמת אותם ספרים חיצוניים עליהם מדבר רבי עקיבא. הגמרא בסנהדרין (ק' ע"ב) מבארת את כוונת המשנה במילים "ספרים חיצוניים": "תנא: ספרי צדוקים, רב יוסף אמר: בספר בן סירא נמי אסור למקרי". נוסח שונה במעט מובא בירושלמי (סנהדרין נ" ע"א): "כגון ספרי בן סירא וספרי בן לענה אבל ספרי המירם וכל ספרים שנכתבו מיכן והילך הקורא בהן כקורא באיגרת". מכאן אפשר לראות שהספרים שהגמרא אוסרת הם ספרי צדוקים, ספר בן סירא, ספר בן לענה ואילו ספרי הומירוס³ והבאים אחריו מותרים.

על מנת להבין את הגמרא עלינו לדעת קודם כל לאילו ספרים היא התכוונה. ספרי הצדוקים, על פי רש"י והרמב"ם הם ספרי מינים וכופרים, או כדברי הרא"ש (סנהדרין פ"א ס"ג) והרי"ף (דף י"ט ע"ב מדפי הרי"ף): "רבי עקיבא אומר אף הקורא בספרים חיצוניים. תנא: ספרי צדוקין, אותם שפירשו התורה ע"פ דעתם ולא סמכו על דברי חכמים. יש בדבריהם צד מינות". אולם, ספרי בן סירא ובן לענה אינם כספרי הצדוקים, ואיסורם הוא מצד אחר כפי שנראה מפירוש רש"י (שם), המסביר שספר בן סירא יש בו דברי הבאי והלומד בו בא לידי ביטול תורה ולכן אסור ללמוד בו.

הרמב"ם בהקדמה לפרק חלק (עמוד ק"מ, מהדורת הרב שילת) כותב שכן סירא היה איש שחיבר ספרים בהזיות מענייני הכרת הפנים (הכרת אופיו של אדם לפי תווי פניו) ש"אין חכמה בהם ולא תועלת, אלא איבוד הזמן בדברים בטלים. כמו אלו מספרי דברי הימים ותולדות המלכים, וייחוס הערבים, וספרי השירים, וכיוצא בהם מן הספרים אשר אין חכמה בהם ולא תועלת גופנית אלא איבוד הזמן בלבד".

אם כן, על פי רש"י והרמב"ם הבעיה בלקרוא בספרי בן סירא היא שאין בהם תועלת, הם

3. יש גרסאות שונות למילה זו כמו מירם, מירס, הומירס.

מבטלים את הזמן וקריאתם כרוכה גם בביטול תורה שלא כספרי הצדוקים שאסורים מצד עצמם.

ראינו מהירושלמי שישנו דין שונה לספרי הומירוס מאשר ספרי בן סירא ובן לענה - שהקורא בספרי הומירוס כקורא באיגרת, ואילו הקורא בספרי בן סירא ובן לענה - אין לו חלק לעולם הבא.

על פי דברי רב האי גאון (אוצר הגאונים סנהדרין עמ' תקכג) משמע שספרי הומירוס הינם ספרי המיתולוגיה היוונית⁴ שחיברם משורר יווני בשם הומירוס: "וספרי המירוס, פירוש - כל אלו ספרים חיצונים של חכמת יוונים שמם בלשונם הומרוס". ומפרט ה"ערוך" (בערך 'מרוס') מיהו הומירוס: "ראש הפייטנים היוונים שמו הומרוס וספריו עד היום חשובים בין העמים ויש בהם שמות וקטטות אלילים" - דהיינו, ספרי המיתולוגיה היוונית.

את הסיבה להבדל בין ספרי הומירוס (ואלה שאחריו) לבין ספרי בן סירא ובן לענה מסביר ה"מרגליות היים" (סנהדרין ח"ב, עמ' 168):

"אחרי שהנביאים האחרונים חתמו כ"ד כתבי קודש וגזרו גניזת כל שאר המגילות מדברי הנביאים שהיו בידי העם והם לא מצאו בהן צורך לדורות, יען שאז בתקופת החתימה עוד לא נטבעו כתבי הקודש כחטיבה שאין להוסיף עליה, ולולא שגזרו היה כל אחד מוסיף כפי אומד דעתו, לכן הוכרחו לגנוז כל אשר לא הובא אל הקודש פנימה וגזרו שכל הקורא בספרים חיצונים אין לו חלק לעולם הבא, ונכללו בשם "ספרים חיצונים" אלו הספרים שהיו קרובים לתקופה זו... שהיה מקום לחשוש שיכונסו ויצרפו לכתבי הקודש וכמבואר... ויותר מהמה בני היזהר [מעשות ספרים הרבה] - אמר הקב"ה כ"ד ספרים כתבתי לך אל תוסיף עליהם... אבל על הספרים שנתחברו מזמן ההוא והלאה או ספרי הומירוס שלא יעלה על הדעת לספחם לכתבי הקודש לא החמירו לגזור".

ומעיר עוד ה"מרגליות היים" בדן ספרים חיצונים בימינו:

"מובן שכל שהתרחקו מתקופת חותמי כתבי הקודש בתקופת התנאים ומה גם אחריהם בתקופת האמוראים שלא היה כבר כל חשש שיסופחו לכתבי הקודש נשתנה היחס לספר בן סירא והעריכוהו רק מפאת תוכנו שיש בו הרבה דברי הבאי, ורב יוסף אמר דמילי מעליותא דאית ביה דרשינן...".

4. המיתולוגיה היוונית היא סיפורי מעשיות שהיו ידועים בקרב אנשי יוון העתיקה, והיוו חלק מהתרבות שלה. מסופר בהם על אלים, שהיו דומים מבחינת רבות לבני האדם, ועל מעשיהם.

מכל האמור לעיל אנו רואים שהספרים החיצוניים עליהם דיברה המשנה, אינם הלימודים הכלליים, כפי שטועים רבים לחשוב, אלא ספרי צדוקים, או ספרים אשר היה חשש שיפגעו "בבלעדיותם" של כ"ד ספרי הקודש המצויים בתנ"ך.

הלימודים הכלליים

לאחר שראינו שהלימודים הכלליים אינם הספרים החיצוניים ואינם החכמה היוונית, נתמקד בנושאים העיקריים של הלימודים הכלליים, שהם: פילוסופיה, מדעי הטבע והמדעים השימושיים, ולימודי הרפואה, על מנת לבדוק את היחס אליהם מצד עצמם.

פילוסופיה

בעקבות האיסור ללמוד בספרי מינים, נידון גם הנושא של לימוד הפילוסופיה. בניגוד לספרי מינים, שם כמעט ואין עוררין על - כך שהם אסורים בקריאה, בעניין הפילוסופיה נחלקו גדולי ישראל. מצד אחד ישנם האוסרים לחלוטין את לימוד הפילוסופיה כגון: רב האי גאון, הרא"ש, הרשב"א ועוד. כנגדם יש כאלה המתירים את העיסוק בה כגון: רב סעדיה גאון, רבינו בחיי, הרמב"ם ועוד. בתוכם נמצאים אחרוני חכמי ספרד כגון: ר' יוסף אלבו, ר' יצחק אבוהב ור' יצחק אברבנאל שאת דעותיהם לא נביא כאן, מכיון שהם פחות עוסקים בנושא מהפן האיטלקי שלו ויותר במהותו. אחד הראשונים שעסק בשאלת לימוד הפילוסופיה הוא רב האי גאון בתשובתו ל - ר' שמואל הנגיד (אוצר הגאונים סוף מסכת חגיגה):

"וזה שאני מצווה את אדוננו הנגיד יחי לעד שלא יהא עסקך בחכמת ההגיון⁵ שזו מידה קשה וגוררת עבירה ואסורה רז"ל... ואשר יסיר ליבו מהן [דברי התורה] ויתעסק בדברים ההם [הפילוסופיה] יסיר מעליו עול תורה ויראת שמים ויפסיד מאותן העניינים [הכתובים בספרים החיצוניים] כי יסלק מעליו עול התורה לגמרי..."

גם רבינו תם⁶ יצא כנגד לימוד הפילוסופיה בחריפות רבה (ספר הישר שער ו' מידה עשירית):

"יש חכמות משחיתות האמונה, כגון חכמות החיצוניות, וחכמות האפיקורסים, וחכמת הפילוסופיה. כל אלה אין צריך לעובד אלוהים לשקוד עליהן, רק ירחק מהן בכל כוחו. כי

5. פילוסופיה. וכן כל מקום שמוזכרות: חקירה שכלית, חקירה על דרך העיון וכדו', הכוונה לפילוסופיה.

6. הדברים מובאים בספר הישר המיוחס לר"ת, וכן השל"ה הקדוש כותב דברים אלו בשמו, אך יש המייחסים את ספר הישר לרבינו זרחיה מיוני.

בטרם ששיגי מהן תועלת, יאבד אמונתו, וידמה למי שאיבד חפץ בשביל חפץ אחר ולא השיג השני".

מכל מקום, הוא מסייג זאת -

"אך כוונת הפילוסופיה ותכונתה, היא לדעת ייחוד ה'. וכשידענו אז יעבדנו... ולא יבטח כל הנכנס בה שלא תאבד אמונתו אם לא יהיה לו מלמד בקי וחסיד שיורהו וישמרהו מן המקומות אשר תחלש אמונתו ואז ימלט האדם ממכשולות הפילוסופיה ושיגי התועלת אשר הוא מבקש".

בדרכם הלך גם הרא"ש (שו"ת הרא"ש כלל נ"ה סי' ט') שהתבטא בחריפות רבה נגד הפילוסופיה:

"ואף על פי שלא ידעתי מחכמה חיצונית שלכם בריך רחמנא דשיזבין מינה... עד כי חכמת התורה וחכמת הפילוסופיה אינן על דרך אחד ואמר החכם כל באיה לא ישובון ר"ל כל הבא ונכנס מתחילה בחכמה זו לא יוכל לצאת ממנה להכנס בליבו חכמת התורה".

גם הרשב"א התנגד מאוד ללימוד הפילוסופיה ואף עשה מעשה בעניין - הוא ראה שבתקופתו הרבה החלו ללמוד פילוסופיה וכתוצאה מזה הם עזבו את הדת, לכן הוא החרים שלוש פעמים את לימוד הפילוסופיה כשכל חרם חמור מזה שלפניו. וזה לשון החרם⁷ (שו"ת הרשב"א, ח"א סי' תט"ו - תי"ח):

"...וכותבים על ליבם ובקירות שאין להם חלק באלוהי ישראל ולא בתורה שקיבלו בסיני אבותיהם... והגורם הגדול הזה אשר אהבו חכמות נכריות צידוניות מואביות לספרי היוונים עשו כוונים והתערבו עם שונים... והנער היולד על ברכי חכמות הטבע ויראה ראיות אריסטו עליו שבע באמת יאמין בו ויכפור בעיקר... וגזרנו וקיבלנו עלינו ועל זרעינו ועל הנלווים עלינו בכח אחר לבל ילמוד איש מבני קהלינו בספרי היוונים אשר חיברו בחכמת הטבע וחכמת האלוקות בין המחוברים בלשונם בין שהועתקו בלשון אחר... והספרים ההם אשר עשו ישראל בשבת לעיניהם... והנה אנחנו מסכימים ובגזרת עירין ובמאמר קדישין מנדין האנשים המושעים שהם כאלה כאחת מאלה... והספרים שחקקו אחת מאלה בתוכם אנו דנים הבעלים כמין. והספרים כספרי קוסמין והמחזיק בהם בנידוי ובחרם כיוצא בהם עד שישרפום ולא יזכרום עוד בשמים".

7. ערכנו כאן את שלושת החרמים, ומה שכתוב מתייחס לכל האנשים, ולא לגיל מסויים, ע"פ החרם השלישי של הרשב"א.

כתגובה לחרמות הרשב"א שלח לו ר' ידעיה הפניני הבדרשי⁸ "כתב התנצלות" בו הוא מסביר מדוע צריך ואף חשוב ללמוד פילוסופיה (שו"ת הרשב"א, ח"א סי' תי"ט):

"לפני כבוד מעלת אדונינו קדושת ענוות גאוננו... הנה אשר סופר לאדוננו⁹... לא כך היה והנני מעיד על אמיתת העניין... ששמנו חס ושלוש סרים מן הדרך יותר מצדוק וביתוס... שכל הנכנס בחכמת התכונה באלו הצורות ילמדם שניהם כאחד¹⁰. ולמה לא נגזור על המועיל מהם והכרחי ליראת הרע הזה המזיק? אבל יתחייב שתהיה התשובה על זה, שהחלק המזיק אין לחוש להיזקו עתה, שכבר נעקרה עבודת הכוכבים לגמרי והאמנות יכולתם, וכל הלבבות התחזקו באמונת ההשגחה והגמול והנלוה להם ובטוחים אנו על הלומד שלא ילמד לעשות אבל ילמד להבין ולהורות. ואם העניין כן למה לא תתפשט זאת התשובה בעצמה בלימוד הפילוסופיה? **שאם יש בה קליפות מעטות מזיקות בחוק אותם האמונות הנזכרות בעצמם לא נחוש על הלומד לסיבה הנזכרת גם כן.** ולא נמנע ממנו תועלותיה הרבים אשר זכרנו... ותועלותיהם בלי ספק רבים להעמיד האדם על ידיעת בוראו במופת ועל הרחקת האמונות הכוזבות בחוק התורה מעליו. ובכלל הנה תועלות החכמה האנושית רבו מספור בחיזוק הלבבות בתורת משה רבינו עליו השלום..."

ר' ידעיה לא היה הראשון שדיבר בשבחה של הפילוסופיה, אלא כבר ראינו זאת בדברי רס"ג בהקדמה לספרו "אמונות ודעות" (פסקה ו):

"ואם יאמר אדם היאך נשליט עלינו את העיון במדעים ודיוקן עד שנקבעם לנו לדעה כפי שיתכוננו ויתאשרו, והרי בני אדם מכחישים מלאכה זו, ובעיניהם העיון מביא לידי כפירה ומוציא אל האפיקורסות. אומר, אין זה אלא בעיני המוניחים, כמו שאתה רואה המוני הארץ הזו חושבים שכל מי שהלך אל ארץ הודו מתעשר, וכמו שאומרים על מקצת המוני אומתינו שהם חושבים שיש דבר כעין תנין הבולע את הירח והוא הלקיון, ועל מקצת המוני הערבים שהיו חושבים שכל מי שלא ינחרו נאקה על קברו יבוא בתחיה רגלי, ודומה לאלה רבים ממה שמעוררים צחוק.

ואם יאמר הרי גדולי חכמי ישראל הזהירו מזה, ובפרט העיון בראשית הזמן וראשית המקום והוא אמרם כל המסתכל בארבעה דברים רתוי (ראוי) לו כאילו לא בא לעולם מה

8. ר' ידעיה הפניני הבדרשי חי בדורו של הרשב"א, ראה עצמו כתלמידו של הרמב"ם, ואף כתב דברים נלהבים בזכותו. כונה גם "אנבוניט אברס". חיבר את הספרים: "בחינת עולם", "לשון הזהב" ו"מבחר הפנינים".

9. הרשב"א מביא בכתב החרם דברי כפירה ששמע שאנשים אמרו בהשפעתה של הפילוסופיה.

10. אסטרונומיה ועבודת כוכבים.

למטה מה למעלה מה לפניים מה לאחור. נאמר בעזרת הרחמן, כי העיון האמיתי לא יתכן שימנעונו ממנו, והרי בוראנו כבר צונו עליו עם המסורת האמיתית".

את חובת החקירה והעיון בדרך הפילוסופית כדי להגיע לידיעת ה' רואים אנו גם בדברי רבינו בחיי בספרו חובת הלבבות (שער הבחינה פרק ב'):

"נאמר, כי הבחינה בברואים והבאת ראייה מהם לחכמת הבורא יתברך, אנו חייבים בה מהמושכל, מן הכתוב ומן הקבלה. מן המושכל, כי השכל מעיד שיתרון המדבר על שאינו מדבר הוא רק ביתרון הכרתו והבנתו וקיבולו דעת סודי החכמה המקוימים בכל העולם... וכשהאדם חושב ומתבונן ביסודי החכמה ובוהן סימניה, יהיה יתרונו על הבהמה כפי הבנתו. ואם יתעלם מהם, לא יהיה דומה לבהמה, אך יותר גרוע ממנה, כמו שאמר הכתוב - ידע שור קונוהו וחמור אבוס בעליו ישראל לא ידע עמי לא התבונן".

ועוד כותב רבינו בחיי (שער הייחוד פרק ג'):

"אך לדעת, אם אנו חייבין לחקור על הייחוד בדרך העיון אם לא, אומר, כי כל מה שיוכל לחקור על הענין הזה והדומה לו מן העניינים המושכלים בדרך הסברה השכלית, חייב לחקור עליו כפי השגתו וכח הכרתו. וכבר הקדמתי בתחילת הספר הזה מן הדברים המראים חיוב הענין מה שיש בו די. והמתעלם מחקור הרי זה מגונה, ונחשב מן המקצרים בחוכמה ובמעשה... וכבר חייבתנו התורה בזה, כמו שכתוב: "וידעת היום והשבות אל לבבך כי ה' הוא האלוקים". והראיה שהשבה אל הלב הוא עיון השכל, הוא מה שאמר הכתוב - ולא ישיב אל לבו ולא דעת ולא תבונה".

גם הרמב"ם, בספרו "מורה הנבוכים", מתבטא בחריפות רבה כנגד אותם שאינם חוקרים באמונה (ח"א סוף פרק ל"ב):

"...באמרם כל המסתכל בארבעה דברים [ראוי¹¹ לו כאילו לא בא לעולם]... ואין הכוונה בלשונות אלו שאמרום הנביאים והחכמים ז"ל נעילת שערי העיון לגמרי והשבת השכל מלהשיג מה שאפשר להשיג, כמו שמדמים הסכלים והבטלנים האוהבים לעשות חסרונם ופתיותם שלמות וחכמה, ושלמות זולתם וידיעותיו חסרון ויציאה מן הדת, שמים חושך לאור ואור לחושך...".

11. במסכת חגיגה פ"ב מ"א כתוב: "רתוי לוי" והכוונה היא: רצוי היה לו.

ולא זאת בלבד אלא הרמב"ם מוסיף וכותב שאפילו גוי שמנסה להגיע לידיעת ה' (ע"י החקירה הפילוסופית) זוכה לחיי העולם הבא כפי שמובא באגרת ששלח הרמב"ם ל - ר' חסדאי הלוי¹² (אגרות הרמב"ם עמוד תרפ"א, מהדורת הרב שילת): "ועל כן אמרו חכמי האמת רבותינו ע"ה חסידי אומות העולם יש להם חלק לעולם הבא, אם השיגו מה שראוי להשיג מידיעת הבורא יתברך והתקינו נפשם במידות הטובות. ואין בדבר ספק שכל מי שהתקיין נפשו בכשרות המידות וכשרות החכמה באמונת הבורא יתברך בודאי הוא מבני העולם הבא".

חשוב לציין כי רב האי גאון (בתשובתו ל - ר' שמואל הנגיד) טוען שדרך לימוד הפילוסופיה לא מגיעים לידי ידיעת ה':

"ואם תראה שאותן בני אדם המתעסקין באותן הדברים [ודרכי הפילוסופיה]¹³ יאמרו לך שהיא דרך סלולה ובוה ישונו ידיעת הבורא יתברך לא תאבה ולא תשמע להם ודע כי יכזבו לך באמת...".

אמונה או ידיעה

לא כולם מסכימים עם הקביעה שיש חובה לברר את אמיתות האמונה על מנת לחזק אותה, אלא יש גם דעות האומרות שצריך להאמין באמונה תמימה, כמו שאומר ה"ש"לטי גיבורים" (בשם ריא"ז) (עבודה זרה ה' ע"ב מדפי הרי"ף):

"הנה באר לך שאין דעתו של אדם משגת לעמוד על עיקר החכמה, ואולי יצא מדרך האמת וימשך למינות בדרך הפילוסופים, ומוטב לו לפרוש מהם ולעסוק בתורה המלמדת יראת ה' וסור מרע, וכן ציווה עלינו רבן של נביאים ע"ה: "שמע ישראל ה' אלוהינו ה' אחד" ולא אמר להשכיל ולהתבונן בידיעת האלוקים בדרך החכמה, אלא להאמין הייחוד על פי השמועה ועל פי הקבלה כמו שאנו מקובלים כל התורה והמצוות ועל פי השמועה ועל פי הקבלה כעניין שנאמר - וצדיק באמונתו יחיה".

פחות קיצונית היא גישתו של ריה"ל המובאת בספר הכוזרי, שאינה אוסרת לגמרי את החקירה השכלית אלא אומרת שהיא פחותה במעלה מהאמונה התמימה (מאמר ב', כו):

"תורת האלוקים היא, מי שקיבלה בתמימות, בלי התפלפלות ובלי התחכמות, מעולה

12. הרב שילת מציין שייטכן ואיגרת זו היא מזויפת, ולא הרמב"ם כתבה.

13. התוספת במקור.

הוא מין המתחכם והחוקר. אך מי שנטה מן המדרגה העליונה הזאת אל המחקר מוטב לו כי יבקש טעם לדברים האלה אשר יסודם בחכמה האלוקית מאשר יעזבם לסברות רעות ולספקות המביאים את האדם לאבדון".

גם רבינו בחיי¹⁴, כמו ריה"ל מחלק בין שני סוגים של אמונה - אמונה תמימה ואמונה מצד ידיעה. אלא שהוא, בניגוד לריה"ל, מעדיף את הידיעה על פני האמונה התמימה (דברים יג, ז):

"...חלקי האמונה, שני חלקים: האחד מצד הקבלה והשני מצד הידיעה והחכמה. המאמין מצד הקבלה שקיבל מאבותיו כן, אמונה טובה היא מאחר שהקבלה אמיתית אבל אין לה שלמות לפי שאין בה חכמה, והנה דמיונו כעיוור ההולך בחברת עיוורים וכל אחד ואחד סומך ידו על חבירו ויש פיקח אחד בראש כולן שהוא מנהיג אותן, בודאי כולן הולכים בדרך סלולה וישרה מאחר שהם אווזים דרך פיקח, כן אמונתנו מצד הקבלה בלא חכמה דרך סלולה היא הסומכים ונשענים זה על זה עד משה רבינו ע"ה ואנחנו אווזין דרכו כי באוזנינו שמענו ואבותינו סיפרו לנו, אבל אין שלמות לאמונה הזאת, כי המאמין מצד הקבלה אם ישמע דברי התועים והכופרים עובדי אלילים אינו בטוח בעצמו שלא יטה לבו לאחד מהם כיוון שאין לו חכמה, אבל בודאי אפשר שייטה ליבו, או יאמין או יסתפק כמו העיוור שאינו בטוח בעצמו שלא יכשל, אבל הפיקח הוא בטוח שלא יכשל כי כח הראות חזק עימו ואין צריך לאחר, כן המאמין הזה שלם בעצמו, בטוח שלא יטה ליבו אחרי המבהילים, ומתוך חכמתו וידיעתו יסתור דעתם וישאר ליבו חזק באמונתו, לכך יצטרך האדם שלא יספיק לו עניין אמונתו מצד הקבלה בלבד אלא שילמוד ויחכם עד שתשלם אמונתו ויהיה לו אמונה מצד הקבלה ומצד הידיעה, ועל זה אמרו רז"ל - הוי שקוד ללמוד תורה ודע מה שתשיב לאפיקורס".

אם כן אנו רואים בדברי רבינו בחיי שיש חשיבות לחיזוק האמונה ע"י חקירה¹⁵ על - מנת שנוכל לענות לאנשים המחזיקים בדעות הכופרות בתורה ושלא ניטה לדעותיהם.

דע מה שתשיב

באותו קו של רבינו בחיי שאומר שצריך ללמוד רק מהתורה על מנת להשיב לאפיקורסים ממשיך

14. זהו לא רבינו בחיי אבן פקודה בעל חובת הלבבות אלא רבינו בחיי בן אשר שכתב פירוש על התורה, הראשון הינו פילוסוף ואילו השני היה מקובל.

15. כאן הכוונה לאו דווקא לחקירה פילוסופית.

ידיעת ה'

הגמרא במסכת שבת (ע"ה ע"א) אומרת:

"אמר ר' שמעון בן פזי אמר ר' יהושע בן לוי משום בר קפרא - כל היודע לחשב בתקופות ומזלות ואינו חושב, עליו הכתוב אומר ואת פועל ה' לא יביטו ומעשה ידיו לא ראו. אמר ר' שמואל בר נחמני אמר ר' יוחנן: מנין שמצוה על האדם לחשב תקופות ומזלות? שנאמר: ושמרתם ועשיתם כי היא חכמתם ובינתכם לעיני העמים, איזו חכמה ובינה שהיא לעיני העמים? הוי אומר זה חישוב תקופות ומזלות."

מפרש הרמב"ם (תשובות הרמב"ם סי' ס"א):

"ומה שאמר כל היודע ואינו מחשב רוצה לומר מי שיש לו יכולת בידו וקרא מפתחות החכמה ויודע ההקדמות ואינו עוסק בה".

בכדי להבין מהן ההקדמות עליהן מדבר הרמב"ם, נביא את דבריו במורה נבוכים (ח"א פרק ל"ד):

"שיש דברים הצריכים הקדמות רבות וזמן רב לחקור עליהם... ולכן חובה בהחלט להתבונן בכל המציאות כפי שהיא, כדי שניקח מכל דבר ודבר הקדמות אמיתיות נכונות שיועילו לנו במחקרינו האלהיים, יש הקדמות הנלקחות מטבע המספרים, ומסגולות התבניות ההנדסיות נלמד מהן לדברים שנשלול ממנו יתעלה, ותורנו שלילתן על כמה ענינים, אבל עניני התכונה הגלגלית ומדעי הטבע איני חושב שיהא לך ספק בכך שהם ענינים הכרחיים להכרת יחס העולם להנהגת ה' היאך היא באמת, לא באופן דמיוני".

רואים מכאן שדעת הרמב"ם היא שעל מנת להגיע לידיעת ה' יש להשתלם קודם כל בכל החכמות ומדעי הטבע (ולא רק חכמת האסטרוולוגיה והצפיה בכוכבים כפי שמשתמע בפשטות מהגמרא). בהמשך דבריו במורה נבוכים, הרמב"ם מפרט, ואומר שיש דרגות שצריך לעלות בהם בשביל לעלות אל ה':

"והרי הכרחי למי שירצה להגיע אל השלמות האנושית להכשיר את עצמו תחילה במלאכת ההגיון ואחר כך במקצועות ההכשרתיים¹⁷ כפי הסדר, ואחר כך במדעי הטבע¹⁸, ואחר כך במדעי האלוהות".

17. מתמטיקה.

18. כנראה פיזיקה.

בניגוד לרמב"ם, אומר הרמב"ן (שגישתו הייתה קבלית) שתועלת המדעים אינה רבה כל כך, או כלשונו (כתבי הרמב"ן עמ' קנה):

"שכולם [פילוסופים] אינם יודעים ביצירה מה שיודע קטן שבישראל ודבר ברור הוא שרוב תועלת שאר החכמות אינה אלא להיות סולם לזו ולחכמה שקורין הם ידיעת הבורא, כי כשהם מבלין ימיהם בחכמת ההיגיון כדי שלא יטעו בדרכי המופת, ויבואו אחרי כן לחכמת הלימודים [מתמטיקה], ומהם חכמת המניין וחכמת המידות, התועלת המגיעת מאלו שיאמר גובה החומה או עומק הבור, וכשיעתיקו מאלו לחכמת הגלגלים, ובה תועלת גדולה לדעת תנועת הגלגלים והחיבור והפירוד, והארץ והיישוב ולקות המאורות, ומכל מקום אין התועלת גדולה כנגד היגיעה, וכשיעתיקו לחכמת הניגון יהיה העמל יותר מרובה והתועלת פחותה, והם עצמם מודים כי התועלת הגדולה בכל אלו שיבואו במחקרן לחכמה שקורין מה שאחר הטבע [מטאפיזיקה], והיא חכמת האלהות, ויחקרו ויודו בשכלים הנבדלים שהם המלאכים כי יש להם מעלות במציאות עד הגיעם לעילת העילות יתברך ויתעלה מלכותו, ויחקרו איך נמצאו הברואים ממנו, ושאר הדברים הם מבארים או סבורים לבאר, ויולדו להם ספיקות ומחלוקות אפילו לפי דעתם, עד כי ראשם הידוע [אריסטו] לא יכול להביא ראיה אם העולם קדמון או מחודש... והנה קטן שבישראל קרא ביצירה יותר".

לצורך התורה

הרמב"ם בתשובותיו (סי' מ"ט) אומר שלימוד המדעים נצרך גם ללימוד התורה:

"ואף גם זו נשים נכריות נעשו לה צרות - מואביות, עמוניות, צדוניות, אדומיות, חיתיות, והאל יודע כי לא נלקחו מתחלה אלא להיותן לה לרקחות ולטבחות ולאופות להראות העמים והשרים את יפיה כי טובת מראה היא עד מאוד"¹⁹.

וביתר הרחבה כתב ר' יהונתן אייבשיץ בספרו יערות דבש (ח"ב דרוש ז):

"וכל החכמות משתלשלות מתורתנו ומשם מקורם ושמה ישוב, כי כולם הם נערות המשרתות את המלכה... וכולם צריכים לתורתנו, כאשר הארכתי בזה וחיברתי ספר מיוחד, ועל זה אדני הספר הוטבעו, כי כל החכמות הם פרפראות וצורך לתורתנו, כאשר

19. הרמב"ם ממשיך את התורה לאשה ואת שאר החכמות לצרות שלה (הנשים האחרות של הבעל). כוונת הרמב"ם בביטוי רקחות וטבחות היא שהן עוזרות להבין את התורה.

חכמת גימטריא שהיא חכמת המדידה ונכלל בה חכמת המספר ותשבורת ואלגעברא, צריך מאוד למדידת עגלה ערופה ומדידת ערי לוויים ומקלט ותחומי ערים... חכמת מיכאניק"י, צריך לבית דין לדקדק להבין במאזני צדק ועוול... חכמת הראיה שהוא אפטי"ק, צריך בית דין הגדול לדעת לברר זיופי כומרי עכו"ם... חכמת התכונה היא חכמה ישראלית סוד עיבור לדעת מהלך תקופות ומזלות ולקדש חודשים... חכמת הצמחים ומחצבים כמה גדול כח החכמים בזה, בענין כלאיים לדעת שיעור יניקה עד כמה... וחכמת אומנות... בתקוני אכילות ומזגים, וממנה נולדה חכמת הרקחין ואפטיקין בלשון אשכנז, היא הצריכין להבין טעמי קורבנות מנחות ונסכים ופיטום הקטורת... וחכמת אלקימייא (אלכימיה), והיא צורך להבין טעמי בנין משכן ומקדש איזה לכסף ואיזה לזהב... ובחכמת הציור וניתוח יכירו על בוריה חכמת היד וחכמת פרצוף... מחכמת ההיגיון²⁰ ומבטא נבין כל חכמת הדקדוק ונועם מליצה, ומופתים אמיתים ומזוייפים, ודברי צחות בתורה ובנביאים... מחכמת המוזיקא אין לדבר כי היא חכמת השיר ובוזה נבין כל ענייני הטעמים וניקוד השיר השירים בתורה ונועם מליצת לויים וכד' בכל פרטי דברים, והם ניגונים ישרים לשמח לבבות להסיר מרה שחורה ומה רב כוחה של חכמה זו, אשר כל מלאכי מעלה וגלגלי שמים כולם ינגנו וישירו בשיר וניגון כפי סדר טוב הקולות וחצי קולות".

בסגנון דומה כותב ר' ישראל משקלוב בשם הגר"א בהקדמה לספר פאת השולחן:

"כה אמר כל ההכמות נצרכים לתורתנו הקדושה וכלולים בה וידעם כולם לתכליתם והזכירם חכמת אלגעברע ומשולשים והנדסה וחכמת מוסיקא ושיבחה הרבה, הוא היה אומר אז כי רוב טעמי תורה וסודות שירי הלויים וסודות תיקוני הזוהר אי אפשר לידע בלעדה ועל ידה יכולים בני אדם למות בכלות נפשם מנעימותיה ויכולים להחיות המתים בסודותיה הגנוזים בתורה הוא אמר כמה ניגונים וכמה מדות הביא משה רבינו ע"ה מהר סיני והשאר מורכבים וביאר איכות כל החכמות ואמר שהשיגם לתכליתם".

הגר"א אף ציווה לתלמידו ר' ברוך משקלוב לתרגם את ספרי אוקלידס מיוונית לעברית, ובהקדמה לתרגום מבאר ר' ברוך את הסיבה לכך בשם הגר"א:

"כי כפי מה שיחסר לאדם ידיעות משארי החכמות לעומת זה יחסר לו מאה ידות בחכמת התורה, כי התורה והחכמה נצמדים יחד, וציווה לי להעתיק מה שאפשר ללשונו הקדושה מהחכמות".

20. כאן הכוונה לידיעת לשון ודקדוק.

ישנם האומרים שבנוסף ללימוד מדעי הטבע לצורך לימוד התורה, אפשר ללמוד מדעי הטבע גם אם התועלת שתצמח מלימוד זה ללימוד התורה תהיה תועלת עקיפה בלבד. כגון: חידוד שכל האדם, כפי שאומר רבינו יונה, או כבוד בפני אנשים, שזהו כבוד לתורה, שלומדיה בקיאים בכל החכמות, כמו שכתוב (דברים ד, ו): "כי היא חכמתם ובינתכם לעיני כל העמים"²¹.

פרנסה

מובא בגמרא מסכת קידושין²² (כ"ט ע"א):

"האב חייב בבנו למולו ולפדותו וללמדו תורה ולהשיאו אישה וללמדו אומנות ויש אומרים אף להשיטו במים, ר' יהודה אומר: כל שאינו מלמד את בנו אומנות מלמדו ליסטות, ליסטות סלקא דעתך!! אלא כאילו מלמדו ליסטות".

רואים שהגמרא מחייבת את האב לדאוג שלבנו יהיה מקצוע (בלשון הגמרא - אומנות) על מנת שיהיה לו ממה להתפרנס. בימינו קשה מאוד למצוא מקור פרנסה בלי ללמוד לימודים כלליים. לכן ניתן להבין מגמרתנו שחובה על האדם ללמוד מקצוע, שזה כרוך בדרך כלל בלימוד לימודים כלליים.

יחס שונה לכאורה, ראינו במשנה בסוף מסכת קידושין:

"ר' נהוראי אומר: מניח אני כל אומנות שבעולם ואיני מלמד את בני אלא תורה".

את ההבדל בין שתי הדעות מסביר ר' אלחנן וסרמן הי"ד ב'קובץ שיעורים' (סי' מז):

"וילמוד אומנות כדי להתפרנס הוא מצוה... דחייב אדם ללמד את בנו אומנות, אלא שזהו לכלל העולם, אבל אם רואה אדם בבנו שנפשו חשקה בתורה והוא מוכשר להיות גדול בתורה, בזה אמר ר' נהוראי מניח אני כל אומנות שבעולם ואיני מלמד את בני אלא תורה, ולא חלק ר' נהוראי אהא דחייב אדם ללמד בנו אומנות, ואי אפשר לומר בדעת ר' נהוראי ששום אדם לא יתעסק באומנות רק בתורה לבדה, כי הוא דבר שאי אפשר קודם ביאת המשיח, וקרא כתיב: ואספת דגנך - הנהג בהן מדת דרך ארץ".

21. מחזור ויטרי על אבות.

22. המקור הוא בתוספתא קידושין פרק א', ח'.

האם אפשר ללמוד את כל החכמות מן התורה?

ראינו עד כאן, שמצוה²³ ללמוד את המדעים הכלליים, אך עדיין, לא פשוט שמוטר לעיין בספרי החכמות כי אולי אפשר ללמוד הכל מתוך התורה עצמה כמו שכותב רבינו בחיי בהקדמתו לתורה:

"ודבר ידוע כי משה רבינו ע"ה אדון כל הנביאים, כל מה שידע והשיג בשערי הבינה הכל ידע והשיג מן התורה בזמן ארבעים יום וארבעים לילה שעמד בהר, גם המלך שלמה ידוע ומפורסם שהיתה חכמתו רחבה מני ים, והכתוב העיד עליו: ויחכם מכל האדם, ואין ספק כי מתוך התורה למד הכל, וחכמי האמת העידו על מעלתו הגדולה והנישאה שעלה אליה מתוך חכמת התורה".

דברים דומים כותב הרמב"ן (הקדמה לפירוש התורה):

"...שהכל נלמד מהתורה ושלמה המלך שנתן לו אלוהים החכמה והמדע, הכל מן התורה היה לו, וממנה למד עד סוף כל התולדות ואפילו כוחות העשבים וסגולתם עד שכתב בהם אפילו ספר רפואות".

גם ממדרש "שוחר טוב" על תהילים (מזמור י"ט) משמע שניתן ללמוד את החכמות מהתורה:

"אמר ר' שמואל בר אבא²⁴: מכיר אני חוצות הרקיע כשם שנהירין לי שבילי דנהרדעא. וכי שמואל עלה לרקיע? אלא על ידי שיגע בחכמתה של תורה למד מתוכה מה שיש בשחקים".

לעומת זאת ממדרש רבה (דברים, סדר ניצבים פרשה ח') משמע ששמואל למד את החכמות בנפרד מהתורה:

"אמרו לשמואל: הרי אתה איסטרוולוגין וגדול בתורה. אמר להם: לא הייתי מביט באיסטרוולוגין אלא בשעה שהייתי פנוי מן התורה, אימתי? כשהייתי נכנס לבית המים".

אם כן, לכאורה ישנה סתירה בין ה"שוחר טוב" ל"מדרש רבה". ונראה, כי שמואל אכן למד את החכמות לא מתוך התורה עצמה, מפני שכנראה אי אפשר ללמוד את חכמות הטבע מהתורה

23. מצוה - כך כותב רש"י בשבת (ק"ג ע"ב) ד"ה "וללמדו אומנות", ומביא גם המשנה ברורה ס"י ש"ו ס"ק ל'.

24. ר' שמואל בר אבא הוא שמואל המוזכר בגמרא כמו שכתוב במסכת ברכות (י"ח ע"ב).

עצמה, פרט לענקי עולם כמשה רבינו ע"ה שהיה גדול הנביאים ושלמה המלך שהיה החכם מכל אדם, שהם אכן יכלו ללמוד את כל החכמות מן התורה בלבד, כמו שכותבים רבינו בחיי והרמב"ן (לעיל). אלא שמה שכתוב במדרש שוחר טוב, ששמואל למד הכל מן התורה, הכוונה היא שכל החכמות נעוצות וחבויות בתורה, כלשון הרב קוק זצ"ל (ערפילי טוהר, עמ' נב): "וכל חכמה נעוצה בתורה", וקשה מאוד ללמוד אותן מהתורה בעצמה, אולם לאחר שיודעים אותן קל יותר למצוא את הרמז בתורה.

גם ממעשהו של הגר"א, שציוה לתלמידו ר' ברוך משקלוב לתרגם את ספרי המתמטיקה של אוקלידס מיוונית לעברית בכדי שאנשים יוכלו ללמוד אותם, רואים שעל מנת ללמוד את חכמות הטבע ואת המדעים, יש ללומדם מספרי החכמים עצמם, ואפילו גויים. וכן הרמב"ם למד מספרי היוונים, שהרי הוא מזכיר פעמים רבות את אפלטון, אריסטו, גאלינוס ודומיהם.

לסיכום, רוב חכמי ישראל בעד לימוד מדעי הטבע והמדעים השימושיים, מכיוון שיש בהם תועלת רבה: ידיעת מדעי הטבע שאינם שימושיים עוזרת לדעת את ה' - "וידעת את ה' "25 - והם מקרבים אותנו לקב"ה.

במדעים השימושיים יש תועלת נוספת - אפשר באמצעותם להבין את התורה טוב יותר זאת מלבד העובדה שהם משמשים גם כאמצעי לפרנסה ותורמים ליישוב ופיתוח העולם - "לא תוהו בראה לשבת יצרה"26.

כמו כן, ראינו שאין לנו אפשרות ללמוד לימודים אלו מתוך התורה, אלא אנו צריכים ללמוד אותם בנפרד.

לימוד רפואה

יוצא מן הכלל בקטגוריית הלימודים הכלליים הוא לימוד הרפואה. היחס ללימוד הרפואה הוא פשוט בהרבה מאשר לשאר המקצועות מפני שזהו ציווי מפורש בתורה, שנאמר (שמות כא, יט): "ורפא ירפא - מכאן שניתנה רשות לרופא לרפאות" (ברכות פי ע"א).

הרמב"ם בפירושו למשנה (נדרים פי"ד מ"ד) לומד מצווה זו מהפסוק (דברים כב, ב): "והשבתו לו":

"חייב הרופא מן התורה לרפאות חולי ישראל וזה נכלל בפירוש מה שכתב הפסוק -

"והשבתו לו" - לרפאות את גופו, שהוא כשרואה אותו מסוכן ויכול להצילו או בגופו או

בממנו או בחכמתו".

25. הושע ב, כב.

26. ישעיה מה, יח.

אפילו הרשב"א שהתנגד בתוקף ללמוד את חכמות הטבע ואף החרים את הלומדים בהן, התיר ללמוד את חכמת הרפואה, כמו שכתב בחרם הראשון (שו"ת הרשב"א, ח"א סי' תט"ו):

"והוצאנו מכלל גזרתנו חכמת הרפואות אע"פ שהיא לקוחה מן הטבע לפי שהתורה נתנה רשות לרופא לרפאות..."

חכמת הרפואה נצרכת גם לקיום המצוות ולפסיקת הלכות, כמו שכותב ר' יהונתן אייבשיץ (יערות דבש ח"ב דרוש ז):

"חכמת רפואה בכלליה, צריכה מאוד לחכמת התורה, הן לדעת ולהבחין דמים, דמי נדה, אם טהור או טמא... וביחוד לדעת בשפיר אם תוך מ' יום או לאחר כך, ולהבחין בין זכר לנקבה... ומכל שכן שצריכים להבחין כאשר יכה איש את רעהו אם יש בו כדי להמית, ואם מת אם בשבילו הוא, ועל איזה חולה מחללים שבת".

ראינו, אם כן, שישנה מצווה מן התורה ללמוד רפואה, והרפואה אף נצרכת לתורה, כמו שכתבנו. אולם, במשנה בקידושין (פ"ד מ"ד) אנו מוצאים יחס שונה, לכאורה, כלפי הרופאים: "הטוב שברופאים לגהינום". מסביר הרמב"ן בספרו תורת האדם (כתבי רמב"ן ח"ב עמ' מג): "לגנות דרכן של רופאים - בפשיעות וזדונות נאמר, אך לא שיהא חשש איסור בדבר". כלומר, המשנה אומרת "לגהינום" מפני שיש רופאים, ואפילו רופאים גדולים כמו שכתוב: "הטוב שברופאים", אשר מזלזלים בעבודה, מתרשלים לעיתים ואף פועלים בכוונה נגד חולים ועליהם נאמר "לגהינום", אולם בכל שאר הרופאים, שהם הרוב ועושים כל מאמץ לרפא באמת את החולה, אין חשש לאיסור.

סיכום

במאמר זה ניסינו לבדוק מהי גישת היהדות כלפי הלימודים הכלליים. בדקנו אם הלימודים הכלליים נמצאים בקטגוריית החכמה היוונית או הספרים החיצוניים, שלימודם נאסר, אך ראינו שאין להם שייכות אל הלימודים הכלליים ואין להוציא מהמקורות הקשורים לחכמה יוונית וספרים חיצוניים איסור ללמוד לימודים כלליים. לאחר מכן, עסקנו ביחס של חכמי ישראל אל לימוד הפילוסופיה שבה יש חשש שמא יבואו הלומדים לידי כפירה ולא מצאנו הסכמה רחבה בעניין זה לאחד הצדדים. בימינו, עיקר הלימודים הכלליים הם מדעי הטבע והמדעים השימושיים (מתמטיקה, פיזיקה וכו') והרפואה, שרוב חכמי ישראל אכן תומכים בלימודם.

בד בבד, יש לזכור שלימודים אלו אינם יכולים לדחות תורה או לשמש כתחליף לתורה, כמו שכותב הנצי"ב מוולוז'ין בפירושו "הרחב דבר" (דברים לב, ג):

"למדנו כשם שאין לשתות יין לפני מאכל לחם באשר היין משכר אז ביותר ומאבד את הדעת... ומזה יש להבין דמכל שכן אי אפשר לקוות להשיג מעלת התלמוד וחכמת הטבע יחד, אם לא שיקדים עמל התלמוד הרבה, ואחר שכבר עמל ומצא כדי מידתו, אז יכול לפנות לשערי חכמות, ויהיו שניהם שמורים ומתקיימים בידו"²⁷.

ראינו לסיים בדבריו של הראי"ה קוק זצ"ל (איגרות הראי"ה, איגרת תתקל"ד):

"והחול והקודש בהיותם עומדים כל אחד בגבולו ועושים את תפקידם כראוי, יהיו שניהם בונים את בית ישראל וסוף סוף ירומם הקודש גם את החול ויסיר ממנו את סיגיו".

27 ברים דומים לאלו כותב תלמידו של הנצי"ב, הרב קוק זצ"ל, באיגרות הראי"ה איגרת מ"ב.